

4. Лагута О. Н. Метафорическое «мировидение» русскоговорящих (ассоциативно-когнитивный подход) / О. Н. Лагута // Серия «Концептуальные исследования». – № 2. – Кемерово, 2003. – С. 96.

5. Пименова М. В. Метафоры в описании внутреннего мира человека / М.В. Пименова // VIII Международная конференция Когнитивное моделирование в лингвистике. – Труды Т. 2 – Москва – Варна, 2005 – С. 136.

6. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М. : Наука, 1988. – С. 173–203.

Sergey Gogilchin

«Peculiarities of description of different functional-semiotic manifestations of the integral human being by phraseological units of somatic origin».

In this article different functional-semiotic manifestations of the «integral human being» were analysed from the point of view of their interrelation and social importance.

Key words: somatic code, metaphorisation, evaluation, connotation, emotive component.

Ірина Глуховцева

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ-СИНОНІМІВ

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці зі значенням ‘хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.’, визначено їхні структурно-семантичні та мотиваційні моделі, набір образних конкретизаторів і визначників.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, синонімічний ряд, структурно-семантична модель, мотиваційна модель, образний конкретизатор, образний визначник.

Засади аналізу фразеологічних одиниць при всій їхній різноманітності все ж пов’язані зі встановленням системних відношень між фразами. За підрахунками дослідника російської фразеології В. Жукова, близько 75% фразеологізмів охоплені явищем синонімії. Загально визнано, що фразеологічні синоніми – це близькі (чи тотожні) за своїм основним значенням фразеологічні одиниці, які відрізняються образною структурою, значеннєвими відтінками, емоційно-експресивним забарвленням або належністю до того чи іншого функціонального стилю (Коломієць, Регушевський, с. 4). Фразеологічна синонімія виникає внаслідок необхідності виділити ту чи іншу рису предмета, особи [11, с. 80], що призводить до утворення синонімічних фразеологічних рядів, які можуть мати різну кількість репрезентантів. Особливістю спільного чи близького значення фразеологізмів є те, що в основі значення кожної одиниці лежать різні образи, покладені в основу внутрішньої форми фразеологізму. Усе це спонукає вчених до типологічного висвітлення фразеологічних сходжень і розходжень, зокрема до аналізу фразеосемантичних мікроструктур на основі моделей.

Наразі науковці виділяють структурні, структурно-семантичні та мотиваційні (семантичні) моделі фразеологізмів [1, с. 60–70]. Структурна модель (СМ) – це тип синтаксичної конструкції, за якою утворюється кілька стійких сполучень. Вона схематично відображає відносну стабільність форми й семантики фразеологізму [7, с. 51]. Особливості структурно-семантичної моделі (ССМ) фразем, за словами О. Плетнєвої, «тісно пов’язані з характерними складниками національної мовної картини світу. ССМ відображають на глибинному семантичному рівні стереотипні, значною мірою еталонні уявлення про українську людину в усій сукупності її ознак. Це виявляється, головним чином, у тому, що в основі образів фразеологічної одиниці лежать вербальні константи української національної народної культури, національні символи та етнокультурні реалії» [9, с. 17]. Мотиваційні моделі об’єднують різноструктурні ФО при подібній мотивації їхньої семантики та близькій образності (Ужченко, Ужченко, с. 127). Структурно-семантичне та мотиваційне моделювання українських фразеологічних одиниць успішно здійснили А. Івченко [4], М. Олійник [8], Н. Коваленко [5], В. Ужченко [10], Д. Ужченко [12], Р. Міняйло [6], Т. Грица [3], О. Плетнєва [9] та інші вчені.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати структурно-семантичні та мотиваційні моделі фразеологізмів, уживаних в українських східнословобожанських говірках зі значенням ‘хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.’.

Передусім зазначимо, що особливістю фразеологічного складу будь-якого ареалу є те, що до окремого синонімічного ряду належать і загальновідомі вирази, й ареально обмежені у вжитку. Так, скажімо, значення 'молодий, який не має життєвого досвіду, зовсім юний' наповнюють вирази, засвідчені в сучасних нормативних словниках: *[ще] [материне] молоко на губах* (рідко *коло губів, під вусами*) *не обсохло (не висохло)* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (ФС I, с. 503); *молоко на губах* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (Коломієць, Регушевський, с. 71); *губа в молоці* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (Коломієць, Регушевський с. 71); *з молоком на губах* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (Коломієць, Регушевський с. 71); *мало ще пасок з'їв* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (Коломієць, Регушевський с. 71); *молодий [та] зелений (молода [та] зелена, молоде [та] зелене* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (Коломієць, Регушевський с. 71); *горобеня жовтодзьобе* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (Коломієць, Регушевський с. 71); *курча жовтороте (пухнасте)* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (Коломієць, Регушевський с. 71); *мало каші з'їв* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (ФС I, с. 503); *мало квасу випив* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.' (ФС I, с. 503); *яйця курей вчать* 'про молодого, що повчає старших'; *ще зелений* 'який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін.'; *молодий та зелений* 'який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін.' (ФС I, с. 502); *молодий та ранній* 'який не набув життєвого досвіду, але втручається у справи дорослих' (ФС I, с. 502); а також виявлені в українських східнослов'янських говірках: *в носі ще не кругло* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.'; *у носі не по циркулю* 'про молодого, що повчає старших' (ФС I, с.134; Ужченко, Ужченко, с. 128). Отже, семема 'молодий, який не має життєвого досвіду, зовсім юний' включає три семи 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.', 'який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін.' і 'про молодого, що повчає старших'. Найбільш репрезентованими є перша й друга семи.

Усі фраземи, що наповнюють аналізовану семему, побудовані за однією з шістьох мотиваційних моделей (ММ): 1) представлення віку й недосвідченості людини шляхом використання образного змісту назв страв, які найчастіше споживають діти (*молоко, каша*); 2) представлення віку й недосвідченості людини шляхом використання образного змісту назв напоїв (*квас*); 3) представлення віку й недосвідченості людини шляхом використання образного змісту назв, що символізують певний проміжок часу, зокрема рік (*паска*); 4) представлення віку й недосвідченості людини шляхом використання образного змісту назв, пов'язаних з рослинним світом (*зелень, зелений*); 5) представлення віку й недосвідченості людини шляхом використання образного змісту назв птахів чи пташенят (*курка, горобеня, курча*); 6) представлення віку й недосвідченості людини шляхом використання образного змісту назв частин тіла людини, зокрема носа.

Названі ММ можуть реалізуватися в таких ССМ: «*[ще] + молоко + не обсохло (не висохло) = хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.*» (*[ще] [материне] молоко на губах не обсохло (не висохло)*);

«*[ще] + назва страви + з'їсти = хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.*» (*мало ще пасок з'їв, мало каші з'їв*);

«*[ще] + назва напою + випити = хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.*» (*мало квасу випив, мало молока випив*);

«*[з] молоко + назва частини обличчя = хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.*» (*молоко на губах, з молоком на губах*);

«*назва частини обличчя + молоко = хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.*» (*губа в молоці*);

«*молодий + прикметник, що доповнює й уточнює це значення = який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін.*» (*молодий та зелений, молодий та ранній*);

«*назва пташати + означення з компонентом жовтий = який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін.*» (*горобеня жовтодзьобе, курча жовтороте*);

«*яйце + назва птаха + вчити = про молодого, що повчає старших*» (*яйця курей вчать*);

«*ніс + слова, що вказують на невеликий розмір, незаокругленість = хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін.*» (*в носі ще не кругло, у носі не по циркулю*);

«*[ще] ніс + біліти = хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений*» (*ще під носом біліє, ще під носом біло*).

Отже, образними конкретизаторами змісту аналізованих фразеологізмів є лексеми *молоко, білий (біліти, біло), паска, каша, квас, горобеня, курча, зелений, яйце, круглий, циркуль*, образними визначниками – *губи, вуса, жовтий, курка, ніс*.

Лексема *молоко* утворює в українських східнослов'янських говірках ціле фразеосемантичне поле і найчастіше символізує досвід поколінь: *вбирати (увіссати, всисати) з молоком матері* 'засвоювати з дитинства, від народження' (ФС I, с. 154); дитинство, юність: *з молоком на губах* 'хто-небудь дуже молодий' (ФС I, с. 154); недосвідченість: *ще материне молоко на губах не обсохло (не висохло)* 'хто-небудь дуже недосвідчений' (ФС I, с. 154); достаток: *плисти (литися) молоком і медом* 'бути багатим', *тільки пташиного молока не вистачає* 'бути багатим, мати все', як з *козла молока, як з цапа молока* 'немає зовсім' (ФС II, с. 938); здоров'я: як *молоко та кров, кров з молоком* 'здоровий, з рум'янцем на щоках' (ФС I, с. 503); усе найкраще, усе найцінніше: *збирати вершки на молоці* 'брати собі все найкраще' (ФС I, с. 323); усе дуже бажане: *пташине молоко* 'що-небудь дуже бажане', 'щось неможливе'; багатство: *лиш пташиного молока не вистачає (бракує, нема)* 'про багату людину'. Друге й третє з названих значень заклали підґрунтя виразів: [*ще*] [*материне*] *молоко на губах* (рідко *коло губів, під вусами*) *не обсохло (не висохло), молоко на губах, губа в молоці, з молоком на губах*.

Образний конкретизатор *квас* (кислуватий напій, який готують із житнього хліба або житнього борошна з солодом, також із меду, фруктів або з овочів) зазвичай символізує незгоду, незадоволення (Жайворонок, с. 279), а отже, і невелику кількість, яка не може вдовольнити людину. Цей зміст доповнено у фраземі *мало квасу випив* образними визначальниками *мало, випити*.

Каша (зменшено-пестливі – кашка, кашечка) – страва з крупів, пшона, рису тощо, зварена на воді або молоці. Борщ і каша – традиційні страви українців, тому кажуть: «Без каші обід сирота», «Наша каша, а ваш борщ», «Каша – то мати наша» та ін. У фразеологізмах лексема *каша* може символізувати складну, клопітну, часом неприємну справу (*заварити кашу*); сварку, бійку або цілковите безладдя; подерте взуття, дірявий одяг (*каші просить*); недосвідчену, не досить обізнану людину (*мало каші з'їв*); малолітню дитину (*на припічку кашу їсти*) (Жайворонок, с. 278).

Слово *зелений* також може мати кілька символічних значень. Найчастіше зелений колір в українському народному світосприйманні набув символіки надії (*зелена рута, зелений луг, зелена діброва, зелена трава-мурава, зелен сад-виноград, зеленє жито*), бо здавна пов'язується з весною і зеленими нивами, що мають дати врожай; водночас лексема *зелений* символізує молодість («Ой піду я, молоденька, зеленою долиною», «Ой ти, козаче, зелений барвінку!») (Жайворонок, с. 242), що й виявлено у виразах *ще зелений, молодий та зелений*.

Лексеми *горобня, курча* символізують недорослість, недосвідченість; у фраземах це значення доповнюють означеннями, які мають компонент *жовтий*, що також асоціюється з малям, недорослістю.

Відомо, що для фразеологізмів з однаковим або різним значенням можуть бути характерними внутрішньомовні зв'язки. Зокрема, лексема *білий* (*білити, біло*) в аналізованих фразеологічних одиницях перебуває в семантичному зв'язку зі словом *молоко*, оскільки колір реалії – *молока* – білий. Тому в складі фразеологізму слова *білити, біло* асоціюються зі словом *молоко*, тим більше, що вони функціонують у тому ж лексичному оточенні, що й лексема *молоко* (маємо на увазі лексеми *ніс, губи*). Це сприяє тому, що слово набуває нового символічного значення. Так, якщо зазвичай лексема *білий* символізує чистоту, красу, зокрема й моральну чистоту і святість (Жайворонок, с. 38), то в аналізованих висловах це символ недосвідченості, молодості.

Паска – солодкий здобний високий хліб циліндричної форми, що, за православним звичаєм, випікається до Великодня, символізує вічність людського життя (Жайворонок, с. 435), а значить і вік людини, бо за рік можна їсти паску тільки на Великдень. Отже, у вислові *мало ще пасок з'їв* підкреслено молодість об'єкта розмови, малий вік його.

Фразеологізми з компонентом *яйце* мають не зовсім прозору внутрішню форму. Лексема *яйце* зазвичай символізує воскресіння, відродження життя, це символ сонця, синонім джерела життя у Всесвіті (Жайворонок, с. 661). В аналізованих фразеологізмах це слово символізує нове покоління, молодість, зіставлення змісту лексем *яйце* та *курка* в межах одного вислову стає основою для розуміння похідності першого предмета. Це слово-образ, що символізує дітей, а значить і недосвідченість, молодість.

Широку символіку мають слова *коло, круг, круглий*. Коло – символ Бога та вічності, бо в колі немає ні початку, ні кінця (Жайворонок, с. 300), символ, єдності, цілісності, безкінечності, завершеності [2, с. 236]. Усе, що має круглу форму, асоціюється з довершеністю, досконалістю, і навпаки, усе, що не має цієї форми, недосконале, незакінчене. Так, у фразеологізмі *в носі ще не кругло* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений' (ФС I, с. 503) незаокругленість форми носа символізує молодість, недосвідченість.

При утворенні фразеологізмів нерідко символіка одного слова поширюється на суміжні номінативні одиниці, яким до лексеми *коло* вважаємо компонент фраземи *циркуль* ('інструмент, що складається з двох ніжок, з'єднаних на одному кінці шарніром для розхилання їх на потрібну

відстань; застосовується для викреслювання кіл і вимірювання довжини ліній (ВТССУМ, с. 1585)¹). Отже, символічне значення лексеми *коло* представлене у виразі *у носі не по циркулю* словом *циркуль*.

Таким чином, виділити найбільш продуктивні мотиваційні моделі та ССМ для фразеологізмів зі значенням 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений' складно. Однак здатність окремих фразем до заміни образного конкретизатора (напр., фразеологізм [*це*] [*материне*] *молоко на губах не обсохло* 'хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений' може функціонувати у вигляді *у тебе мед на губах не висох* (ЮР; Пер. 1999, № 7, липень, с. 5)) дозволяє виділити зони більшого варіювання у складі фраземи. Ними є назви страв, здатні замінюватися іншими найменуваннями тієї ж тематичної групи.

Привертає увагу й те, що образний конкретизатор *яйце* у вислові *яйця курей не вчать* в антиприслів'ях може або замінюватися іншим словом (*кожний стовп повчає дерева, як треба жити* (ВЧ; Пер. 1998, №4, квітень, с. 6)¹), або згадуватися прямо й опосередковано (*яйце вчить курку, як бути крутою* (ФБ; Пер. 1995, №18, с. 1)), чи зберігати свій первісний символічний зміст (*яйця відповідальність за батьків не несуть* (МТ; Пер. 2005, №3, березень, с. 6); *яйця курей не вчать, тому й кури такі дурні* (АТ; Пер. 1998, №7, липень, с. 11); *яйця курицю дисциплінують*). Це свідчить про широке використання образу-символу *яйце* та значну його продуктивність, бо цей образ стає базою, ґрунтом для нових сталих зворотів, широко вживаний у неофразеології.

Центральними в аналізованому синонімічному ряді є такі образні конкретизатори (ОК) змісту фразеологізмів *молоко, каша, квас, горобеня, курча, зелений, яйце, паска, круглий*. Похідними від них, засновані на асоціативних зв'язках є ОК *біліти, циркуль*. Образними визначниками аналізованих фразем є слова *губи, вуса, жовтий, курка, ніс*, що називають суміжні поняття. Загальна конотація аналізованих ФО зневажлива, тому в словниках аналізовані фразеологізми нерідко подані з позначкою *зневаж*.

Аналізований символічний ряд може розширюватися за рахунок ФО, побудованих на нових образах. Цьому сприяє актуалізація певної ознаки, потреба висловити думку з більшою експресією. Ступінь активності загальновідомих фразеологізмів цього синонімічного ряду та ареальних, якими є вирази *в носі не кругло, в носі не по циркулю*, в українських східнословобожанських говірках можна схарактеризувати як однаковий. Залежно від ситуації мовець може вживати той чи інший вислів. Більшу конотацію мають ареальні ФО, загальновідомі фраземи у вустах пересічних мовців нібито втратили свіжість, яскравість образів. Тому більшу експресію мають ареально поширені ФО. У перспективі плануємо дослідити структурно-семантичні моделі фразеологізмів зі значенням 'немолодий'.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батарчук О. В. Теоретичні аспекти моделювання української фразеології / О. В. Батарчук // Лінгвістика : зб. наук. пр. – № 2 (12). – 2007. – С. 67–74.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Грица Т. Г. Фразеологія Гуляйпільського району Запорізької області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Т. Г. Грица. – Х., 1996. – 19 с.
4. Івченко А. Українська народна фразеологія : ономазіологія, ареали, етимологія / А. Івченко. – Харків : Фоліо, 1999. – 304 с.
5. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок західного Поділля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Н. Д. Коваленко. – К., 2001. – 20 с.
6. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Р. В. Міняйло. – Донецьк, 2001. – 19 с.
7. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиєнко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Выш. шк., 1989, 287 с.
8. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / М. Я. Олійник. – Л., 2002. – 20 с.
9. Плетньова О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Л. Плетньова. – Х., 2004. – 20 с.
10. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.

¹ У дужках подаємо покликання на періодичне видання: „Перець”

11. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : посідник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
12. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Ужченко. – Х., 2000. – 18 с.

ДЖЕРЕЛА

- ВТССУМ – Великий тлумачний ловник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 1728.
- Жайворонок – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- Коломієць, Регушевський – Коломієць М. П., Регушевський Е. С. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Е. С. Регушевський; за ред. В. О. Винника. – К. : Рад. шк., 1988. – 2000 с.
- Прислів'я – Прислів'я та приказки шістьма мовами : близько 2200 одиниць / [уклад. Г. Бігун]. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Тандем, 2003. – 320 с. – Бібліогр. : с. 315–316. – Укр., лат., нім., рос., англ., пол.
- Ужченко, Ужченко – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма матер, 2000. – 198 с.
- ФС – Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. : – К. : Наук. думка, 1993. – 984с.

Irina Gluhovtseva

Structural-semantic modelling of synonymic phraseological units

The phraseological units with the meaning 'someone very young, minor, inexperienced etc.' are analysed in the article; their structural-semantic and motivation models, the resource of figurative concretizing means and determinants are defined.

Key words: phraseological units, synonymic group, structural-semantic model, motivation model, figurative concretization, figurative determinant.